

УДК 343.97

ЛЕОНОВ Б.Д., кандидат юридичних наук, старший консультант
Штабу Антитерористичного центру при СБУ

ТЕРОРИЗМ ЯК ОБ'ЄКТ КОМПЛЕКСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: НАУКОВА ЗНАЧУЩІСТЬ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

Анотація. У статті висвітлюється пояснювальний потенціал комплексного підходу до вивчення тероризму.

Ключові слова: тероризм, кримінологічні дослідження, комплексний підхід.

Аннотация. В статье освещается пояснительный потенциал комплексного подхода к изучению терроризма.

Ключевые слова: терроризм, исследования криминологов, комплексный подход.

Summary. The article highlights the features of a systemic approach to the study of terrorism.

Keywords: terrorism, researches of criminologies, complex approach.

Постановка проблеми. Розв'язання будь-якої суспільної проблеми потребує, як правило, вирішення різних за своєю природою і змістом її складових. Серед них: соціально-економічні, політичні, інформаційні, правові, організаційно-управлінські, соціокультурні. Тероризм є суспільно небезпечним феноменом проблема запобігання якому полягає у пошуку, визначенні і застосуванні відповідних засобів, мінімізації його суспільно небезпечних наслідків. У широкому розумінні – це завдання всього суспільства, а у вузькому – це практична діяльність спеціально уповноважених органів щодо запобігання проявам тероризму.

Наукове забезпечення вирішення цього завдання, потребує, зокрема, теоретичного осмислення та наукового обґрунтування методологічних засад діяльності щодо запобігання тероризму. Останнє ж вимагає розробки змістовних, особливо методологічних, загально понятійних, інформаційних проблем. Перед наукою також стоїть завдання розширення доступу до інформації в цій сфері, адаптації загальних прийомів і способів використання інформації до об'єктів, які охоплюються, у т. ч. галузевими науками.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження тероризму є надзвичайно складним теоретично і методологічно. На початку 1990-х років ця проблема розглядалася виключно як міжнародно-правова категорія. Вагомий внесок у дослідження проблем тероризму в той час зробили А.Н. Трайнін, Н.С. Беглова, Т.С. Бояр-Сазонович, І.І. Карпець, Е.Г. Ляхов.

Протягом 1990-х років проблема тероризму стала предметом поглиблених фундаментальних досліджень багатьох вчених, що розглядали її з урахуванням правових, соціальних, політичних, економічних, інформаційних та філософських аспектів.

Серед російських кримінологів – дослідників тероризму заслуговують на увагу праці таких науковців, як Ю.М. Антонян, І.Ю. Гловацький, Г.М. Горшенков, А.І. Гушер, А.П. Груздева, А.І. Долгова, С.В. Дьяков, С.У. Дікаєв, О.А. Ігнат'єв, І.І. Карпець, М.П. Карпушин, В.В. Лунеєв, Д.А. Шестаков.

Проблема тероризму дедалі активніше досліджується і вітчизняними вченими. Окремі аспекти цього феномену висвітлені у працях В.Ф. Антипенка, В.П. Базова, В.І. Борисова, В.О. Глушкова, О.М. Джужи, А.П. Закалюка, Н.А. Зелінської, В.П. Ємельянова, В.В. Крутова, В.А. Ліпкана, В.П. Тихого. Цій проблемі присвячено велика кількість конференцій, семінарів, круглих столів тощо.

Незважаючи на це, соціально-правове явище тероризму залишається малодослідженим, у зв'язку з чим потребує належного наукового забезпечення. З одного боку, можна відзначити наявність значного матеріалу, а з іншого – глобалізацію терористичних загроз, що обумовлює застосування системного підходу.

Метою статті є з'ясування пояснювального потенціалу системного підходу у вивченні тероризму як об'єкта комплексного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні більшість кримінологів поділяють думку про те, що до комплексу знань, які потрібні для дослідження тероризму, безперечно входять знання з інших наук – філософії, економії, соціології, політології, геополітики, кримінального права, психології, психіатрії, значна частина яких виходить за межі юридичних наук. Враховуючи, що тероризм виступає об'єктом дослідження цих наук, всебічне використання результатів дослідження, проведених в рамках перерахованих наук, дозволить виявити сутність цього явища. “Оскільки тероризм вивчається різними науками, – констатує В.А. Ліпкан, – то його властивості та ознаки описуються, виходячи з конкретних потреб кожної з них” [1, с. 119].

Не забуваючи про те, що проблеми тероризму вийшли за межі юридичних наук, серед науковців простежується тенденція до комплексного розгляду та аналізу цього явища. Переважна більшість дослідників погоджується з тим, що тероризм – це багатопланове та структурно неоднорідне соціальне явище, яке має соціальну обумовленість, соціальні закономірності розвитку та здійснює негативний вплив на різні соціальні процеси. Специфіка дослідження тероризму в системі кримінології пов'язана з феноменальністю цього явища, його багатоаспектністю і багаторівневістю. Дослідження тероризму як складного соціального явища може бути продуктивним лише з точки зору з'ясування усього спектра різноманітних форм його проявів [2, с. 17]. Разом з тим, будь-яке дослідження тероризму зумовлює необхідність виділення різних аспектів даного складного явища. Останнє важливо, як вказує А.І. Долгова, і з точки зору поглибленого професійного їх вивчення відповідними спеціалістами, і в аспекті цілеспрямованого адекватного впливу на тероризм з урахуванням обізнаності про специфіку різних його проявів та сторін, використання усього спектра заходів реагування [3, с. 100].

Ми приєднуємося до позиції дослідників, на думку яких проблема тероризму потребує системно-комплексного підходу, тобто може вирішуватися лише в тісному зв'язку з усіма складовими її компонентами, зусиллями всіх зацікавлених держав. Це обумовлює потребу дослідження всієї багатоаспектності, багаторівневості цього соціального феномену, що можливо за умови використання системно-комплексного підходу як домінантного при його дослідженні тероризму [1, с. 1, 5, 57 – 60; 4, с. 21, 375]. Яким би глибоким та ретельним не було дослідження сутнісних основ того чи іншого явища, воно не буде всеохоплюючим без урахування всебічних взаємозв'язків досліджуваного об'єкта з іншими соціальними явищами і процесами.

Враховуючи викладене, вважаємо, що в основу кримінологічного пошуку сутності тероризму слід покласти системний підхід, який виходить із комплексності досліджуваних явищ, яку не завжди можна звести до суми елементів, а частіше за все й недоцільно. Тому вивчення системних об'єктів поряд з аналітичними процедурами потребує використання наукового синтезу, за допомогою якого стає помітним взаємний зв'язок між різноманітними елементами [5, с. 118] Саме такий підхід є найбільш придатним при дослідженні соціальних явищ, оскільки досліджуваний об'єкт набуває комплексності.

З приводу останнього, у кримінологічній науці висловлюється думка, що комплексність – це не просто поєднання різних підходів до розгляду предмета вивчення, а насамперед створення метатеорії (загальної теорії), яка могла б поєднати вже існуючі

знання про об'єкт дослідження й стати базою для синтезу та інтеграції нових знань. Але ця “комплексність” стосується лише частини наукового знання кримінології і не дає підстав всю її визначити як комплексну. Слід відзначити, що у різних авторів можна знайти вирішення окремих проблем, однак цього недостатньо для розробки загальної теорії та міждисциплінарного підходу. Бажано, щоб ці питання були вирішені в межах однієї теорії з єдиних позицій, а головне, щоб не суперечили одна одній.

Проведення комплексних досліджень так чи інакше висуває проблему синтезу накопичених знань про негативні соціальні явища. Адже закладена в такому підході ідея синтезу дозволяє проаналізувати в комплексі весь спектр явищ і процесів, що впливають на злочинність, зокрема терористичну. Такий підхід виправданий ще й тим, що основні положення соціологічних наук, не суперечачи одне одному, дозволяють створити найбільш імовірну картину злочинності [6, с. 340].

У кримінологічних джерелах існує окремих напрямків – інтегративна кримінологія, що являє собою інтегративний, міждисциплінарний підхід до розуміння злочинності [7, с. 79]. При цьому інтегративність розуміється як багаторівневість й міждисциплінарність розгляду причинного комплексу, що сприяє виникненню злочинності або здійсненню контролю над нею. У зв'язку з багаторівневими взаємозв'язками між виникненням злочинності й контролем над нею давно існує потреба у всеохоплюючій концепції дослідження [8, с. 60]. Вважається, що інтеграція розрізаних концепцій в єдину, всеохоплюючу теорію сприятиме відкриттю радикальних шляхів визволення людства соціального лиха [9, с. 418].

До потреб інтеграції близькі ідеї міждисциплінарного підходу до вивчення злочинності. На думку Г.Кайзера, така стратегія дослідження дає шанс для спільної роботи різних вчених, як мінімум в галузі визначення проблем й постановки питань, пов'язаних з вивченням цих проблем [10, с. 8]. Це дає можливість розгляду питань різними спеціалістами з різних позицій.

Не можна не визнати, що тероризм – це не тільки правова, а і політична проблема, в основі якої лежать невирішені питання економічного, національного, соціального та іншого характеру [11, с. 117]. Це пов'язано зі складним комплексом політичних і правових проблем, що визначає множинність та неоднозначність підходів до її вирішення. “Кримінологічні та соціально-правові дослідження, – пише А.І. Долгова, – свідчать, що якщо не визначено змістовну відмінну рису тероризму від інших соціальнонегативних явищ, з високим ступенем невизначеності описуються і конкретні злочини, що характеризуються у правових актах як злочини терористичного характеру” [12, с. 3 – 4].

У кримінологічних джерелах доводиться потреба у виокремленні від кримінології спеціалізації міжнародної кримінології, відгалуження якої формально базується на підставі лише актуальності окремого міжнародного злочину – тероризму [13, с. 207, 208, 313]. Наукову аргументацію щодо міжнародної кримінології тероризму сформовано на основі розробленої Антипенком В.Ф. концепції тероризму як злочинного соціально-правового явища, що уособлює конфлікт глобальних протиборчих сторін [14, с. 303 – 516]. Позицію щодо виділення міжнародної кримінології як нового напрямку в кримінології поділяють В.М. Дрьомін, Н.А. Зелінська та А.І. Дмитрієв.

З критикою цього підходу виступив О.М. Костенко, який, погоджуючись з тезою, що традиційна кримінологія не достатньо уваги приділяє вивченню міжнародної злочинності, вважає, що підстав для виділення міжнародної кримінології як окремої галузі знань немає. На його думку, найбільш продуктивною в плані вирішення проблеми міжнародної злочинності є теорія природного права, яка дає можливість відповісти на всі питання щодо проблем міжнародного тероризму, дає змогу знайти загальнолюдське

вирішення проблеми тероризму. Для цього потрібна нова методологія, яка за допомогою природного права дозволить виробити універсальний підхід до протидії міжнародному тероризму [15, с. 32 – 34]. З нашої точки зору, думки щодо виокремлення міжнародної кримінології тероризму як окремого кримінологічного напрямку потребують додаткового обговорення серед фахівців, оскільки дискусія з цього питання ще не завершена.

Водночас, вважаємо, що питання міжнародної конфліктології не слід пов'язувати виключно з міжнародним тероризмом, і в першу чергу – з транснаціональною злочинністю, рівень якої зростатиме у зв'язку з одночасною глобалізацією організованої злочинності, тероризму і корупції, прояви яких можна спостерігати у всьому світі. Разом з цим, така глобалізація представляє більш складне явище, ніж просте звернення терористів до злочинності для підтримки своєї діяльності чи просте збільшення потоків незаконних товарів у всьому світі [16].

Кримінологи сьогодні відзначають, що на межі тисячоліть перед людством стоїть реальна глобальна соціальна катастрофа як результат зіткнення релігійних, етнічних, політичних, культурологічних цінностей. Зазначені обставини визначають важливість побудови в рамках кримінології більш досконалого категоріального апарату, який би відповідав сутності досліджуваного явища і виробленню методології та інструментарію, покликаних забезпечити подальше більш глибоке пізнання тероризму та пов'язаних з ним суміжних явищ.

На нашу думку, дати всеосяжне кримінологічне уявлення про природу й закономірності існування і відтворення тероризму може лише плюралістичний системний підхід, що поєднує концептуальні (теоретичні) і практичні (емпіричні) підстави організації і проведення наукових пошуків. Вбачається, що такий підхід є більш фундаментальним, ніж виділення проміжного напрямку в кримінології.

Висновки.

1. Кримінологічне дослідження тероризму доцільно здійснювати з урахуванням системного (комплексного) підходу, що обумовлює потребу дослідження всієї багатоаспектності, багаторівневості цього соціального феномену.
2. Проведення комплексних досліджень передбачає перероблення, синтез, отриманого знання, яке подано у вигляді окремих фрагментів, на цілісне уявлення про соціально-правове й кримінологічне явище сучасного тероризму.
3. Всебічне дослідження природи тероризму дає змогу систематизувати знання про нього, проаналізувати його сутність у цілому й характерні особливості, виявити сучасні тенденції тероризму. Це, у свою, чергу, сприяє створенню більш досконалої системи запобігання цьому негативному явищу.

Використана література

1. Боротьба з тероризмом ; за заг. ред. В.А. Ліпкана, Д.Й. Никифорчука, М.М. Руденка. – К. : Знання України, 2002. – 254 с.
2. Кубальський В.Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кубальський Власдислав Нарцизович. – К., 2007 – 199 с.
3. Долгова А.И. Конкретизация понятия терроризма в криминологических и правовых целях // Уголовное право. – 2003. – № 2. – С. 100 – 103.
4. Трубников В. Борьба без компромиссов. Одни лишь силовые действия проблему терроризма не решат // Независимая газета. – 2001. – 23 октября.
5. Капітоненко М.Г. Міжнародні конфлікти : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.Г. Капітоненко. – К. : “Либідь”. 2009. – 352 с.

6. Батиргарєєва В.С. Рецидивна злочинність в Україні : соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія / В.С. Батиргарєєва. – Х. : Право, 2009. – 576 с.
7. Шестаков Д.А. Кримінологія : учебник / Д.А. Шестаков. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. – 561.
8. Шипунова Т.В. Потенциал криминологии в разработке междисциплинарного подхода к изучению негативных социальных явлений // Криминология: вчера, сегодня, завтра. – 2007. – № 1(12). – С.52 – 66.
9. Криминология : учебник ; под общ. ред. А.И. Долгова. – М.: Изд. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – 784 с.
10. Kaiser G. Kriminologie: ein Lehrbuch. – 2. Aufl. – Heidelberg, 1988. – S. 8-12.
11. Долгова А.И. Глобализация терроризма и проблемы борьбы с ним // Международный терроризм: истоки и противодействие : материалы международной научно-практической конференции, 18 – 19 апреля 2001 г. : Сб. статей. – СПб. : Секретариат Совета Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ, 2001. – С.116 – 123.
12. Долгова А.И. Терроризм и организованная преступность // Организованный терроризм и организованная преступность ; под ред. А.И. Долговой. – М., 2002. – С. 3 – 4.
13. Антипенко В.Ф. Міжнародна криминологія: досвід досліджень тероризму / В.Ф. Антипенко : монографія. – О. : Фенікс. – 320 с.
14. Антипенко В.Ф. Борьба с международным терроризмом. Международно-правовые подходы. – К. : Юнона-М, 2002. – 723 с.
15. Міжнародна криминологія: стан та перспективи: збірник матеріалів круглого столу // Бібліотека журналу “Юридичний вісник” ; за ред.. М.П. Орзіха, В.Ф. Антипенка. – Одеса : Фенікс, 2010 – 324 с.
16. Shelley L. The Globalization of Crime and Terrorism / L. Shelley // The Challenges of Globalization. – US State Dept.– February 2006. – [e- Journal].

~~~~~ * * * ~~~~~